

Наталія КОНДЕЛЬ-ПЕРМІНОВА

ІНТЕГРАЦІЯ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ У СУЧАСНИЙ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ

Найважливішим аспектом сучасної соціокультурної ситуації, після розпаду політичних, господарських, економічних структур радянської доби, є формування громадянського суспільства. Одним з вагомих проявів цього процесу є виступи громадськості проти реалізації невважених рішень в історичному середовищі, що свідчить про причетність мешканців до долі власної культурної спадщини. Протистояння мешканців та інвесторів-забудовників знесилоють усіх учасників конфліктів, не приносять бажаних наслідків. Настав час переходу від протестної, конфліктної стадії до конструктивної, стало у часі роботи. Без створення атмосфери співробітництва міської влади, бізнесу та громадських структур, досягнення консенсусу щодо конкретної проблемної ситуації неможливе повноцінне життя кожного історичного міста, реалізація ефективної політики у сфері збереження культурної спадщини.

По-перше, слід відмовитися від взаємних обвинувачень. Кожен, хто причетний до вирішення проблеми (державний службовець, банкір, інвестор, власник нерухомості, бізнесмен, фахівець-проектувальник тощо), не є злою чи поганою людиною. Кожен по-своєму уявляє та любить місто, має намір реалізувати власні уявлення про те, що є добре. Варто донести до всіх інформацію про доцільність та вигідність збереження спадщини і покласти ці засади за основу спільної роботи, тоді набагато більше пам'яток буде збережено для майбутніх поколінь.

По-друге, всі учасники сучасних конфліктів, перш за все, є сусідами. І від міри збереженості культурної спадщини залежить якість життя особисто кожного. Якість життя визначається різними факторами. Одного приваблює театр, другого — спорт, третій бажає жити поруч з парком чи річкою. Незважаючи на відмінності, збереження спадщини важливо для якості життя кожного тому, що історичні будівлі, як ніщо інше, формують унікальний образ міста. Крім того, більшість об'єктів, що визначають якість життя — музеї, театри тощо —

розташовані в історичних будівлях. Якість історичних будівель та стан їх збереженості свідчать про рівень розвитку суспільства. Фундамент якості життя — це гордість за місце, де живеш.

Питання збереження культурної спадщини, як свідчить А. Б. Беломесяцев, є найбільш важливими у сучасній суспільній свідомості [1; 2]. За радянської доби при централізованому господарюванні за державні кошти переважно здійснювалися роботи з обліку та реставрації пам'яток. Особливої потреби в проектах та програмах по залученню спадщини до актуального життя суспільства не було, оскільки відбувалося формування нової радянської людини. Культурній спадщині було відведено відокремлений простір, звідкіля, відповідно до партійно-ідеологічних вказівок, для певного вжитку відбиралися ті чи інші артефакти.

Поява нових фінансово-господарчих структур і докорінна зміна засадних умов життя надзвичайно загострили питання збереження культурної спадщини. На зміну поняття інвестиційний цикл, що забезпечував централізований розподіл державного бюджету, прийшли складні схеми інвестування з програмами розвитку територіальних об'єктів як самостійних культурних та фінансово-господарчих одиниць. При цьому до інвестування залучаються не лише державні фінансові ресурси, але й приватні. Інвестування в пам'ятки культури, інвестування проектів та програм збереження культурної спадщини все ще залишається невизначеними питаннями, не дивлячись на те, що їх актуальність зростає з кожним днем.

Найбільш гострим є питання збереження пам'яток архітектури та містобудування, що належать до поняття нерухомості. На сьогодні відсутні розробки, по-перше, про те, що являють собою взагалі пам'ятки історії та культури у нових фінансово-господарчих відносинах. По-друге, з яких місць та позицій можлива організація та здійснення робіт з пам'ятками. По-третє, нез'ясованим залишається питання використання пам'яток в охоплюючих системах діяльності, тобто залучення спадщини до активного життя, що втілюється в інвестиційних проектах [3]. *«Адже кожний об'єкт культурної спадщини, що охороняється від інвесторів, а не від руйнування та запускання, з національної гордості перетворюється на національну ганьбу, історичні міста і місцевості без припливу інвестицій, без створення нових робочих місць і комфортних умов для життя населення приречені на зів'янення»* [4, с. 34–35].

Кожне історичне місто є складним перетином соціально-економічних процесів, де на кожному етапі породжуються нові архітектурно-містобудівні форми, що обумовлюють протидію об'єктам спадщини. Необхідно здійснити зміну акцентів — від конфлікту нового та старого, до їх взаємодії. *«Спрямованість й темпи міського розвитку з кожним роком все більше входять у притирочку з задачами охорони спадщини. Тому проблеми охорони спадщини історичного*

центру мають розглядатися лише у контексті загальних проблем розвитку місту у цілому. І до цього слід звикнути, розуміючи сучасне ставлення до спадщини як одвічний конфлікт „батьків та синів”» [4, с. 34].

Таким чином, головний зміст проблеми полягає у зміні стратегії роботи з пам'ятками, а саме: слід здійснити перехід від ідеології охорони до ідеології збереження культурної спадщини. Охоронні зони історичних територій фактично стали зонами охорони від проектувальників, що призводить до стагнації містобудівного середовища. Надання статусу пам'ятки якомусь об'єктові не передбачає рішення найголовнішого питання: яким чином цей об'єкт як пам'ятка буде використовуватися» [4]. В які саме фінансово-господарчі відносини допускається залучення тієї чи іншої пам'ятки. Яким чином можливе залучення пам'яток до використання в інвестиційних проектах.

Правові, організаційні та економічні засади охорони викладено у Законі України «Про охорону культурної спадщини» від 8.06.2000. Поняття «збереження культурної спадщини» набагато ширше охорони, воно означає ошадливе, виважене управління історичними ресурсами, їх застосування у соціокультурних процесах життя сучасного суспільства. Тобто охорона повинна стати складовою частиною складного багатозарового процесу збереження спадщини. Відсутність теоретичних, методологічних засад збереження культурної спадщини й обумовлює низку сучасних складних проблем.

Граничні на сьогодні суспільні уявлення про спадщину та комплекс дій з нею зведено у Законі «Про охорону культурної спадщини» [5]. Відповідно до ст. 1 охорона культурної спадщини — це «комплекс заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), захисту, збереження, належного утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, реабілітації та музеєфікації об'єктів культурної спадщини». Щодо термінів консервації, реставрації, реабілітації та музеєфікації Закон дає визначення. Термін «збереження» не визначається, вважається синонімом «охорони» та «захисту».

Далі, ст. 1 Закону розкриває зміст поняття «культурна спадщина» як сукупності «*успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини*». Під «об'єктами культурної спадщини» маються на увазі «*місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність*».

Об'єкт культурної спадщини стає пам'яткою після відповідним чином виконаних робіт по виявленню, дослідженню, класифікації та реєстрації у Дер-

жавному реєстрі нерухомих пам'яток України з категоріями національного чи місцевого значення. Із занесенням до Реєстру на об'єкт культурної спадщини, на всі його складові елементи поширюється правовий статус пам'ятки [6, 7].

За типами об'єкти культурної спадщини поділяються на:

– споруди (витвори) — твори архітектури та інженерного мистецтва разом з природними чи створеними людиною елементами, твори монументальної скульптури та монументального малярства, археологічні об'єкти, печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, будівлі або приміщення в них, що зберегли автентичні свідчення про визначні історичні події, життя та діяльність відомих осіб;

– комплекси (ансамблі) — топографічно визначені сукупності окремих або поєднаних між собою споруд різного призначення, що відзначаються своєю архітектурою та органічним зв'язком з ландшафтом;

– визначні місця — топографічно визначені зони або ландшафти, природні, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду» [5, ст. 2].

За видами об'єкти культурної спадщини поділяються на археологічні, історичні, монументального мистецтва, архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтні. Пам'ятки архітектури і містобудування — це «історичні центри, вулиці, квартали, площі, архітектурні ансамблі, залишки давнього планування та забудови, окремі архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва» [5, ст. 2].

Архітектура та містобудування як форми суспільного буття за допомогою притаманних їм засобів віддзеркалюють складні процеси розвитку суспільних відносин і залишають у просторі культури свідчення поступального історичного руху.

Пам'ятка архітектури — це будинок, споруда, комплекс, в яких найбільш повно втілено характерні риси окремих етапів розвитку архітектури, стилю, почерку видатного майстра, а також функціонального типу, тобто свідчення певного етапу, напряму розвитку архітектури, що зафіксовано у матеріальній формі.

Пам'ятка містобудування — це також зафіксоване у матеріальній формі свідчення певного етапу, напряму розвитку містобудування: вулиці, площі, комплекси, розпланувальна структура тощо, в яких втілено важливі принципи розпланування й забудови, значні містобудівні ідеї.

Кожна матеріальна пам'ятка є не лише обліковою одиницею у Державному реєстрі, а частиною реального господарства. Пам'ятки архітектури та містобудування — це нерухомість; зміни у суспільному житті потребують її присто-

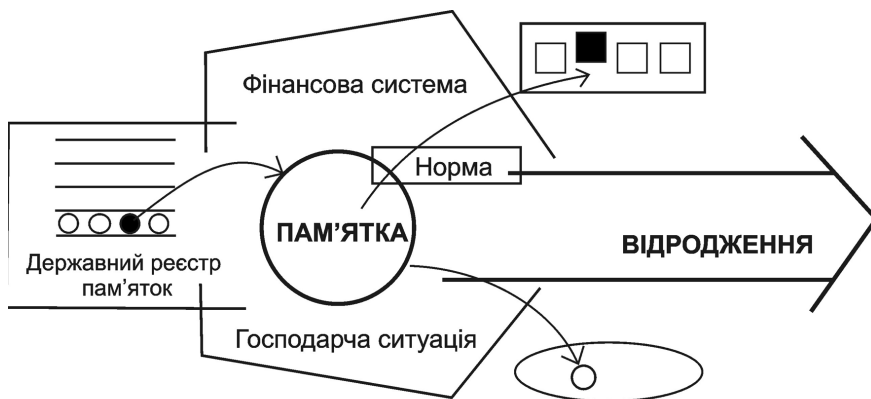
сування до нових потреб. Законом передбачено здійснення права власності на об'єкти культурної спадщини, що є пам'ятками. Відповідно до ст. 18 Закону «об'єкти культурної спадщини, що є пам'ятками, крім пам'яток, занесених до Переліку пам'яток, які не підлягають приватизації, можуть бути відчужені, а також передані власником або уповноваженим ним органом у володіння, користування чи управління іншій юридичній або фізичній особі за наявності погодження відповідного органу охорони культурної спадщини». «Усі власники пам'яток чи їхніх частин або уповноважені ними органи, незалежно від форм власності на ці пам'ятки, зобов'язані укласти з відповідним органом охорони культурної спадщини охоронний договір» [5, ст. 23].

«Власник або уповноважений ним орган, користувач зобов'язані утримувати пам'ятку в належному стані, своєчасно провадити ремонт, захищати від пошкодження, руйнування або знищення відповідно до цього Закону та охоронного договору. Використання пам'ятки повинно здійснюватися відповідно до режимів використання, встановлених органами охорони культурної спадщини, у спосіб, що потребує якнайменших змін і доповнень пам'ятки та забезпечує збереження її матеріальної автентичності, просторової композиції, а також елементів обладнання, упорядження, оздобу тощо» [5, ст. 24]. Крім того, кожна пам'ятка має майнову цінність, що обчислюється у грошовій одиниці України. Пам'ятки підлягають грошовій оцінці за нормативами і методиками, що затверджуються Кабінетом Міністрів України [5, ст. 19].

Процедури проведення оцінки пам'яток, занесених до Державного реєстру, визначені у «Методиці грошової оцінки пам'яток» [8]. Дія Методики розповсюджується на випадки відчуження; передачі у володіння, користування, управління; передачі в оренду; переоцінки основних фондів для цілей бухгалтерського обліку; передачі в заставу; передачі для статутного фонду господарського товариства; страхування та інших випадків, передбачених законодавством.

Визначення вартості пам'ятки набагато складніше, ніж «звичайного» об'єкта нерухомості. Проте роботи вже розпочато і ми маємо певний фаховий досвід. Вітчизняними фахівцями І. Клименко та С. Смольніковою на основі законодавчої бази здійснена значна робота з оцінки пам'яток. Власний досвід узагальнено у ґрунтовному виданні, в якому особливу увагу приділено стилям і напрямам в архітектурі будинків-пам'яток, особливостям конструктивних елементів та процедурі обстеження технічного стану пам'яток. Наведено приклади розрахунку вартості пам'яток, термінологію, перелік нормативно-методичної літератури [9]. Таким чином створено методичні засади процедури приватизації об'єктів культурної спадщини, що активізується найближчим часом.

Україна має численну кількість потенційних об'єктів до оцінки, оскільки на державному обліку перебувають: 51 364 пам'ятки історії (у тому числі 142 —

1. Цілісне уявлення про пам'ятку культури (за Б. А. Єрофаловим)

національного значення¹); 16 293 пам'ятки архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтні (у тому числі 3541 — національного значення); 5926 — пам'ятки монументального мистецтва (у тому числі 44 — національного значення) [9, с. 7].

Таким чином, на сьогодні ми маємо методичне забезпечення розгортання процесів інтеграції пам'яток у сучасний соціокультурний контекст. Пам'ятки архітектури та містобудування є складними багатoshаровими утвореннями, їх актуалізація у сучасному житті потребує розгортання інвестиційних проєктів і програм. Щодо цього маємо поняття пам'ятки культури, що включає, крім традиційно-культурної, фінансову та господарчі рамки. Можливість роботи з пам'яткою в більш широких межах дозволяє будувати окрему діяльну робочу онтологію, що забезпечує відродження пам'ятки як елемента культури (рис. 1).

Господарча складова дозволяє залучати пам'ятку у технологічні ланцюжки (не обов'язково виробничі; найбільш доцільними уявляються освітні та рекреаційні) та забезпечує її життєдіяльну компоненту. Фінансова складова забезпечує інвестування і, таким чином, опосередковане семіотичне управління та збалансованість зі суміжними системами діяльності. Якщо одиниці культури введено у життєбудовчі системи, можна вести мову про їх відродження [3].

Такий підхід вимагає подальшої понятійної розробки щодо пам'яток архітектури та містобудування. Засадним поняттям будь-яких робіт щодо спадщини є поняття «цінність», яке слід розглядати у двох площинах — культури та економіки.

¹ Об'єкти національного культурного надбання, що є загальнодержавною власністю, не підлягають роздержавленню та приватизації [6].

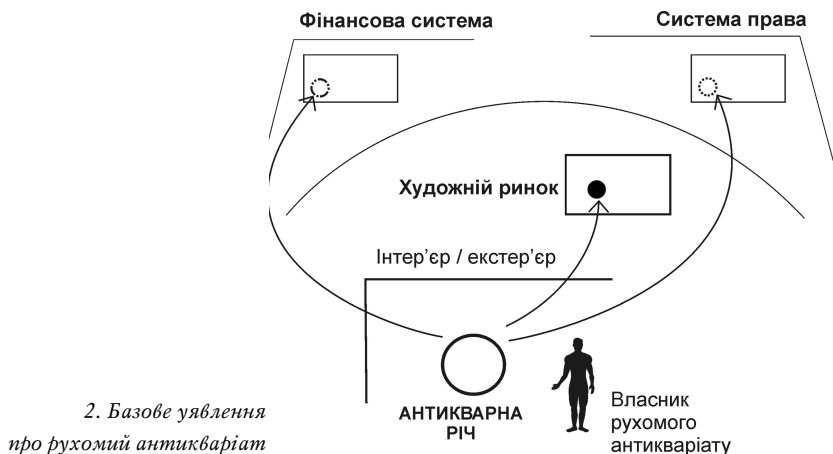
Якщо розуміння критерію культурної цінності потребує певного рівня освіченості та виховання, то мова економіки універсальна. Ніхто не буде псувати чи знищувати антикварну річ, оскільки відомо, що її вартість на художньому ринку лише зростає. Пам'ятки архітектури та містобудування — це «нерухомий» антикваріат (також зрозуміло, що коштує сьогодні нерухомість!).

Розглянемо уявлення про пам'ятку архітектури і містобудування спираючись на поняття «антикваріат» (рухомий). Антикваріат (лат.: *antiquus* — стародавній) — старовинна і цінна річ. Предметами антикваріату вважаються культурні цінності, створені понад п'ятдесят років тому. Рідкісність та художня неповторність є головними характеристиками, за якими визначається антикварна річ. Антикваріат охоплює всі сфери колекціонування: живопис, меблі, нумізматику, рукописи, книги тощо.

Поняття антикваріату, що обумовлене вартісним маркуванням історико-культурної спадщини як складової частини колекціонування, починає формуватися у XVIII ст. зі становленням художнього ринку. Річ, котра значно втрачала утилітарне призначення й набувала нової функції (твору мистецтва, історичного символу, пам'ятного знака тощо), отримувала статус антикваріату. Вартість антикваріату (котра з плином часу лише зростає) залежить від художньої та меморіальної цінності, статусу антикварної речі, а також від споживчої моди. Гроші об'єктивують цінність та надають їй кількісної форми. Ціна є мірою вартості антикваріату, в якій втілюється ставлення суб'єкта до об'єкту. Це ставлення має вигляд бажання володіння об'єктом. Антикварні речі мають специфічну споживчу вартість, задовольняють певні духовні та культурні потреби. Для з'ясування причин цінності антикварних речей необхідно, по-перше, виокремити групи, котрі її створюють. По-друге — групові чи індивідуальні потреби, котрі задовольняє антикваріат, функції, котрі він виконує і які формують специфічну споживчу вартість.

Серед переліку взаємозв'язаних критеріїв, за якими та чи інша річ визнається антикварною — стародавність, рідкісність (унікальність), зв'язок з історичною епохою, подією чи особою, неможливість відтворення, художня цінність. Головним вважається критерій стародавності. Антикварну унікальність створює час фізичний та час історичний (завдяки історичним подіям, майстрам, школам, особам). Час фізичний «працює» на антикваріат: новий автомобіль 1930-х років через деякий проміжок часу втратив свою вартість, проте пізніше став антикваріатом і його цінність зростає з кожним роком. Час історичний перетворює на антикваріат також й нещодавно створені речі, які отримали меморіальне значення (належали певним відомим особам).

При визначенні антикваріату застосовуються категорії рідкісності, унікальності, неможливості відтворення. Рідкісність зумовлюється також і ху-

дожньою цінністю. Таким чином, антикварними визнаються рідкісні старовинні речі, які мають меморіальну чи художню цінність і котрі є об'єктами колекціонування та торгівлі.

Будь-яка старовинна річ визнається антикваріатом на художньому ринку, де працюють закони економіки та права, після відповідної мистецької оцінки та експертизи (рис. 2). Рухомий антикваріат є державною чи приватною власністю, існує у певному середовищі (інтер'єрі, екстер'єрі). Щодо сприйняття конкретного артефакту в інтер'єрі реалізуються два принципові підходи. Перший полягає у тому, що весь інтер'єр проектується під певний час, стиль, до якого належить антикварна річ. Суть другого підходу — у протиставленні історичної цінності та сучасного оточення. І тут можливі варіанти: організація діалогу історії та сучасності; нове оточення є фоном для антикваріату тощо.

Об'єкти архітектури і містобудування (нерухомість) також можна розглядати як рівні та форми організації просторів існування старовинних та цінних речей. Використовуючи вищезазначене поняття антикваріату, отримуємо базову схему щодо пам'яток архітектури та містобудування як нерухомого антикваріату у вигляді певної конструкції, що має вигляд «матрьошки». У центрі — окрема будівля (споруда), далі — містобудівна розпланувальна одиниця (ансамбль, площа, вулиця, квартал) та історична зона (рис. 3, стор. 99).

Збереження нерухомого антикваріату означає організацію взаємодії трьох просторів: культури, права, фінансів. Кожен з них має власну будову та позиції. Простір культури представляють позиції від культуролога, архітектурознавця, історика, мистецтвознавця тощо до численних шанувальників; систе-

ми права та фінансів — позиції власників нерухомості, бізнесменів, банкірів, ріелтерів, державних службовців тощо.

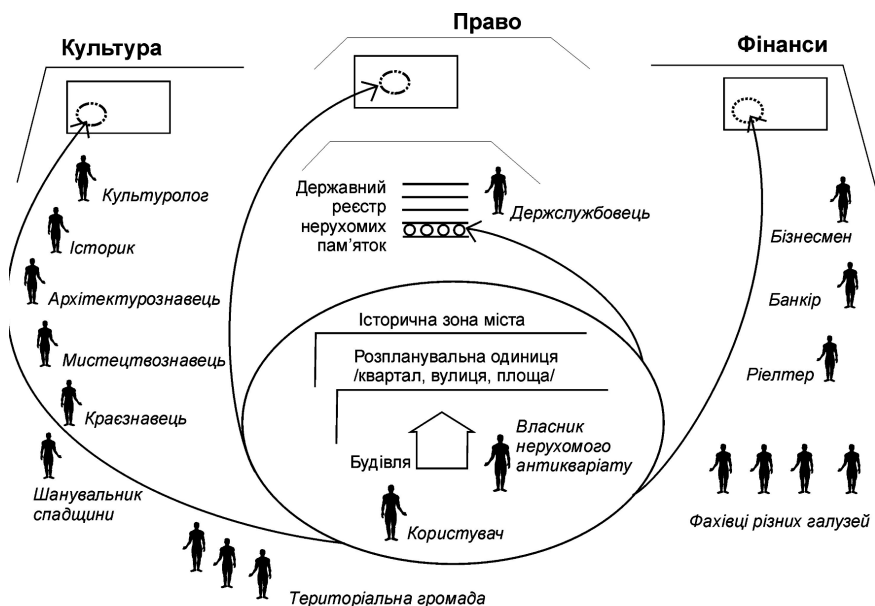
Важливе місце належить територіальній громаді, саме тим людям, котрі живуть та працюють на даній території. Історичні зони є улюбленими місцями спілкування мешканців всього міста, невичерпним джерелом творчого натхнення та привабливим об'єктом для численних туристів. Історичні будівлі зводилися з розрахунку на пішоходів, на неквапливе сприйняття краси вулиць, фасадів будинків. Все населення міста, незважаючи на різні статки, є господарем історичного центру, незалежно від того, хто є юридичним власником землі чи будівель.

Схема дає базове уявлення про пам'ятки архітектури та містобудування як нерухомий антикваріат. Проте не вирішеними залишаються важливі питання, а саме: що є художнім ринком нерухомого антикваріату? Ситуація ускладнюється тим, що багато нерухомих об'єктів втратили первісні функції й потребують відновлення своєї цілісності. Можна припустити, що цю роль функціонально виконують інвестиційні проекти та програми, спрямовані на інтеграцію² пам'яток архітектури у сучасний соціокультурний контекст. Тоді постають найбільш актуальні питання: яким чином, де саме, в якому просторі чи на якому управлінському щаблі відбувається соорганізація всіх дійових осіб, узгодження інтересів, досягнення консенсусу, після чого розгортаються конкретні роботи різних фахівців.

На сьогодні ми маємо лише процедуру громадських обговорень проектних рішень, механізми здійснення якого законодавчо не прописані. Частково цю процедуру перебирає на себе Архітектурно-містобудівна рада; її результати друкуються у засобах масової інформації. На громадських слуханнях повсякчас відтворюються ситуації конфліктів, коли точка зору громадськості не співпадає з компетентним рішенням професіоналів. Конфлікти виникають не лише між людьми, але між інтересами людей, що є найбільш вагомим з правової точки зору. Органи місцевої виконавчої влади, місцевого самоврядування повинні забезпечувати участь громадян в обговоренні містобудівної та проектної документації щодо розпланування та забудови територій. Громадяни та громадські організації мають право захищати свої інтереси під час проектування та будівництва нових та експлуатації існуючих об'єктів (у даному випадку — щодо об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини) [2].

Виступи громадськості проти реалізації невиважених рішень в історичному середовищі посилюються, кількість суперечок та розбіжностей зростає.

² Інтеграція (лат.: *integratio* — відновлення, поповнення, цілий) означає об'єднання у єдине ціле культурного надбання з сучасним суспільним життям, підвищення якості життя.

3. Базове уявлення про нерухомий антикваріат

Протестна, конфліктна стадія робіт добігає кінця; настає час конструктивної, сталої у часі роботи. Для повноцінного життя кожного історичного міста необхідна атмосфера співробітництва міської влади, бізнесу та громадських структур, що у підсумку й забезпечить реалізацію ефективної політики у сфері збереження культурної спадщини.

Конструктивним прикладом у цьому відношенні є програма «Головна вулиця» (MAIN STREET), досвід якої застосовано у понад двох тисячах американських міст. Механізм партнерства держави, бізнесу та громадянського суспільства відпрацьовано в історичних містах та поселеннях США [10].

Ініціатор програми «Головна вулиця» (1976 р.) — Національний траст по збереженню історичної спадщини. Програма, що базується на принципах самовизначення та безпосередньої участі мешканців у процесах відродження традиційних міських кварталів, є комплексом поетапних самостійних заходів. Починаючи з 1970-х років, «Головна вулиця» є найбільш успішною національною програмою по відтворенню своєрідності історичних міст.

Спочатку програма була реалізована у межах трирічного проекту в трьох містах Середнього Заходу. В кожне місто Траст відрядив власних співробітників для захисту історичної забудови та координації процесу відбудови,

з'ясування економічних можливостей та створення партнерських стосунків, необхідних для реалізації програми.

Результати перевершили очікування. За три роки кожен долар, що був вкладений в проєкт «Головна вулиця», приніс у середньому одинадцять доларів у вигляді інвестицій в історичний центр. Мешканці отримали впевненість щодо власного майбутнього; Національний траст — замовлення від сотень міст.

Успіх програми залежить від поступового руху одночасно по чотирьом напрямам, відомим під назвою «стратегія чотирьох пунктів»:

1. Проектування: покращення зовнішнього вигляду міських районів шляхом реставрації будівель та споруд, будівництва нових у взаємозв'язку з існуючою забудовою; благоустрій території та використання різних систем управління благоустроєм.

2. Організація / співробітництво та партнерство: досягнення консенсусу та створення атмосфери співробітництва між різними державними та громадськими групами, приватними особами, а також виявлення джерел фінансування діяльності по відродженню міських кварталів.

3. Просування / реклама: рекламування торговельних кварталів шляхом проведення різних заходів з метою залучення покупців, потенційних інвесторів, нових компаній, мешканців та відвідувачів.

4. Економічна реструктуризація: зміцнення економічної основи району, створення нових можливостей шляхом всебічного аналізу та розвитку нових форм життя в історичному центрі.

Як додаток до чотирьох напрямів програма «Головна вулиця» передбачає реалізацію восьми засадних принципів:

– комплексність заходів щодо кожного з чотирьох зазначених напрямів. Необхідно докласти зусиль по рішенню усього комплексу проблем даного району та пошуку наявних можливостей;

– поступовість руху. Історичні райони прийшли у занепад не відразу, тому на вирішення проблем потрібен час. Учасники робіт отримують досвід відродження історичних центрів міст;

– співробітництво між державними та приватними організаціями. Державні та приватні компанії не можуть обійтися без взаємної допомоги. Справжнє співробітництво набуває величезного значення;

– планування конкретних завдань. Великі та складні проблеми неможливо вирішити відразу. Тому вони розподіляються на велику кількість завдань;

– використання наявних ресурсів. Кожен історичний квартал має власні переваги. Базуючись на унікальних ресурсах кожного району, програма «Головна вулиця» адаптується під потреби товариств різного виду;

– якість. При зведенні будівель на Головній вулиці застосовувалися висо-

коякісні будівельні матеріали та праця кваліфікованих фахівців. Особлива увага приділялася архітектурному оздобленню;

– зміна поглядів та ставлення до історичної спадщини. Процес відродження традиційних міських кварталів, тобто процес відновлення економіки та значення в житті всього міста обумовлює масштабні зміни. Змінюється економічна структура району, напрям капіталовкладень. Створюються нові форми співробітництва, змінюється відношення до історичного місця;

– самовдосконалення. Програма «Головна вулиця» не залежить від державних субвенцій чи домовленості впливових кіл. Це — програма взаємодопомоги, під час реалізації якої місцеві лідери отримують власний досвід керівництва економічним зростанням та збереження історичних кварталів у центрі міста [10].

Таким чином, збереження культурної спадщини та її інтеграція у сучасні суспільні процеси — найважливіша місія національних трастів. Головна мета, котра при цьому реалізується, полягає в формуванні культурних стереотипів, що базуються на пріоритетних національних цінностях. Тому діяльність трастів охоплює освіту та виховання; основні результати втілюються у соціальній сфері, що сприяє соціальній стабільності та сталому розвитку суспільства.

Перші національні трасти створювалися представниками аристократії та відомими громадськими діячами. Участь в діяльності сучасних трастів є престижним громадським служінням, в котрому працюють видатні представники культури, бізнесу та науки. Національні трасти мають значний авторитет у суспільстві, що підтверджується участю провідних фінансово-промислових структур світу у фінансуванні програм трастів.

Сучасні національні трасти — це структури громадянського суспільства, що активно виховують у своїх громадян толерантність, повагу до інших культур і традицій тощо. Проте головним в їх діяльності є формування громадянської свідомості у контексті національних традицій та цінностей. Британський Національний траст, перш за все, виховує британців, японський — японців. І здійснює цю роботу вишуканіше та ефективніше, ніж офіційна державна пропаганда, застосовуючи досконалий ресурс — унікальну культурну спадщину своєї країни [10].

Україна впритул підійшла до вирішення проблеми збереження своєї національної культурної спадщини шляхом розробки власних програм та напрямів руху з урахуванням інтернаціоналізації ринків, стрімкого розвитку технологій, що здійснюють значний вплив на сучасну економіку. Загальною метою розвитку є якість життя, що визначається різними факторами, серед яких — наявність культурної спадщини. Варто врахувати феномен діяльності трастових організацій у царині збереження культурної спадщини, оскільки маємо

сталу та закономірну тенденцію посилення позитивного впливу національних трастів на суспільні процеси, на підвищення соціальної стабільності. Серед головних чинників значного впливу трастів — зв'язок з місцевим населенням та органами влади (національними, регіональними, муніципальними); зв'язок з малим та середнім бізнесом; зв'язок з різними галузями науки (орієнтація на оптимальні сценарії міського розвитку з врахуванням потенціалу спадщини, об'єктивних факторів суспільної динаміки тощо).

Історико-культурні ресурси міста — це капітал, що дозволяє приваблювати туристів, тому туристичний напрям — один з перших, навколо якого слід обговорювати численні сценарії інтеграції пам'яток архітектури у сучасні суспільні процеси.

Другий напрям — краєзнавчий — стосується місця, де розташований «не-рухомий антикваріат» й проживає певна спільнота, та охоплює процеси відновлення архетипічних якостей території. Останнє в сучасній культурології має назву «дух місця» («genius loci»). Вважається, що «дух місця» здійснює значний вплив на свідомість людей, встановлює змістовний зв'язок з конкретним місцем, багато в чому визначає характер дій людини та форми організації життя та діяльності.

Кожний з напрямів потребує розробки інноваційних програм і проектів збереження спадщини та інтеграції її до сучасних суспільних процесів різного рівня — від державних до місцевих — з залученням представників усіх дійових сторін.

Місце це, перш за все, — конкретна територія з її природними характеристиками та формою структуризації у вигляді транспортної інфраструктури, мережі поселень та виробництв. Всі ці чинники є основою, на якій розгортається розмаїття просторових форм організації життя, спілкування та діяльності людей. Кожна група населення мешкає у конкретному природному та рукотворному середовищі і зв'язана з ним двома типами відношень. По-перше, відбувається постійне осмислення людьми власного оточення та виділення його змістовних (образно-символічних) характеристик, що дозволяє сформувати складну систему орієнтації в ньому. По-друге, люди завжди змінюють своє оточення, відповідно до власних уявлень про те, яким воно має бути. Саме тісний зв'язок чи симбіоз форм життя людей та форм його просторової організації, що укорінений на конкретній території, є основним змістом терміну «місце».

Зміст терміну «місце» може бути заданий на протиставленні двох видів процесів: розвитку та стабілізації. Для розуміння процесів розвитку важливим є завдання визначення певних орієнтирів, напрямів розвитку і їх оцінка. Тобто — розмежування спонтанних змін та цілеспрямованого, ціннісно орієнтованого розвитку економіки, господарства, державних та громадських структур тощо. Для процесів стабілізації важливим є завдання фіксації та аналізу ста-

більних (архетипічних) факторів, що визначають незначну міру змінюваності форм індивідуального та суспільного життя, типів відносин між людьми та характеру їх дій. *«Человек живёт не только в природной среде, но в среде, созданной культурой его предков и им самим... Если природа необходима человеку для его биологической жизни, то культурная среда не менее необходима для его духовной, нравственной жизни, для его „духовной оседлости“, для его привязанности к родным местам, следованию заветам предков, для его нравственной самодисциплины и социальности»* [11, с. 82].

«Улицы, площади, отдельные дома, парки напоминают, напоминают, напоминают... Ненавязчиво и ненастойчиво входят впечатления прошлого в духовный мир человека, и человек с открытой душой входит в прошлое. Он учится уважению к предкам и помнит о том, что в свою очередь нужно будет для его потомков. Прошлое и будущее становятся своими для человека. Он начинает учиться ответственности — нравственной ответственности перед людьми прошлого и одновременно перед людьми будущего» [11, с. 83].

І туристичний, і краєзнавчий напрям передбачають активне застосування історико-культурного та архітектурно-містобудівного потенціалу місця. В реальних ситуаціях можливий частковий перетин туристичної та краєзнавчої мереж, проте цілі та завдання у них різні. Сфера туризму є частиною економічної системи, туризм забезпечує зовнішнє надходження фінансових коштів до місцевої економіки. Функціонування краєзнавчої мережі сприяє вихованню громадян, справжніх місцевих мешканців, котрі відтворюють історичний досвід місця у своїх поглядах, діях та вчинках.

Основним контекстом для розгортання краєзнавчої мережі є сукупність робіт з виявлення історико-культурного потенціалу місця. Спочатку необхідно здійснити структурування наявних знань, виділити опорні пункти мережі. Для цього слід отримати власні уявлення про місце, про його масштаб та межі. Спочатку варто задати мінімальний масштаб місця і поступово його збільшувати, розширюючи краєзнавчу мережу. Опорними пунктами краєзнавчої (та туристичної) мережі є існуючі пам'ятки архітектури та містобудування, тобто різні музеї, меморіальні будинки чи квартири видатних людей, ділянки історичної забудови та ландшафти, що зберегли сліди історичних подій чи власну тотожність протягом значного проміжку часу, тощо.

Наступний крок розгортання краєзнавчої мережі — проектування системи тематичних екскурсійних маршрутів, що з'єднає опорні пункти. Маршрути можуть відтворювати послідовність важливих історичних подій, що відбувалися на даній території, стиль життя та лінію поведінки певних соціальних прошарків, станових груп, що збереглися в морфології просторового оточення. Також темами маршрутів можуть бути етапи життя та діяльності відомих зем-

ляків, літературних героїв тощо. Іншим тематичним видом є маршрути, що виявляють стабільні протягом значного проміжку часу особливості середовища: ландшафт, фрагменти розпланування та забудови, комплекси будівель тощо. Досить продуктивним може бути узгодження з екскурсіями різних календарних свят, ярмарок, фестивалів, культурологічних заходів, особливо якщо вони будуть спрямовані на відтворення масових дій, притаманних даному місцю.

Екскурсія дає змогу одночасно з засвоєнням знань про край дублювати їх у структурах поведінки, розгортати структури взаємодії та спілкування екскурсантів, імітувати історичні події в різних ігрових формах. Це створює умови для засвоєння тематичного матеріалу на рівні свідомості, а не лише на пам'яті фактів. Історичний досвід у даному випадку вже не є пасивним згустком знань невеликого кола людей, а стає вагомим фактором, що здійснює значний вплив на свідомість, поведінку та вчинки місцевого населення.

Система та методика екскурсій призначена переважно для місцевих жителів й повинна розгортатися паралельно туристичній мережі, яка призначається для гостей. Екскурсійні маршрути — основа краєзнавчої мережі. Сукупність маршрутів повинна бути задана таким чином, щоб максимально задіяти наявний об'єм знань про минуле, що має відношення до конкретного місця. Паралельно з цим важливо здійснювати інші роботи. По-перше, повинні продовжуватися краєзнавчі дослідження на основі наявних музеїв, бібліотек, виставок тощо. По-друге — це утримання в належному стані предметно-просторового оточення — цінних історичних будівель, фрагментів історичної забудови, будь-яких матеріальних свідочств минулого тощо. Реставрація, реконструкція та регенерація історичної забудови дають вагомий результат як для туризму, так і для розвитку краєзнавства, оскільки значно підвищують історико-культурний потенціал місця. Саме архітектура дає можливість по-справжньому відчувати атмосферу історичного місця, побачити мурування, доторкнути-ся до деталей, почути відлуння історії.

Однією з особливих тенденцій сучасності є стрімкий розвиток галузей економіки, що спрямовані на культуру, а саме — експорт художньої продукції та культурно-історичний туризм з відвідуванням визначних місць. *«Сохранение культурно-исторических достопримечательностей по всему миру позволяет нам оценить достижения прошлых поколений. Сегодня историческое наследие объединяет мир, развивает туризм и, что еще важнее, дает надежду на то, что памятники прошлого смогут вдохновить будущие поколения»* [Кеннет И. Шено, президент і гендиректор «Американ Экспрес», цит. за: 10, с. 83].

Донован Ріпкема стверджує, що рух за збереження історичної спадщини у всьому світі зараз палко підтримують туристичні агенції, оскільки люди подорожують задля того, щоб зануритися у минуле, відчувати особливості місцевого

колориту, атмосферу старовинних вуличок та площ, Історичні будівлі та пам'ятки надзвичайно приваблюють туристів та мандрівників. Люди відчувають особливе задоволення, коли приїздять в історичне місце, де в них немає ніяких зобов'язань і де вільно можна відчутти присмак пригод, нових естетичних відчуттів у вражень. Історичний аспект відпочинку сьогодні став набагато важливішим за розважальний [10].

Стратегія успішного та стабільного розвитку туризму ґрунтується на трьох засадах: історичні місця та пам'ятки повинні бути автентичними, визначатися неповторними особливостями; рівень обслуговування має бути високим. Важливе чітке визначення унікальних особливостей історичного місця, їх розвиток та влучна «доставка споживачу». Туристичний бізнес є залежним від інших галузей економіки — готельного та ресторанного бізнесу тощо. Необхідні спільні зусилля місцевої влади та підприємців щодо визначення цільового споживача, задоволення його потреб, проведення маркетингу.

Розвиток туризму та ринку супутніх послуг є ефективними стратегіями розвитку місцевої економіки. В національній економіці, орієнтованій на послуги, при збільшенні середнього віку населення, ці два види бізнесу повинні мати найвищі показники зростання.

Культурно-історичний туризм, що підвищує рівень та якість життя місцевих жителів, значно посилює привабливість цього місця: виникає бажання ще раз повернутися на це місце або навіть саме тут жити та працювати [10].

Найвизначніші пам'ятки архітектури та містобудування, що внесені у Список всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО, мають статус національного значення, особливо приваблюють туристів. З усього світу приїздять саме до Софії Київської, середньовічного Львова, стародавнього Кам'янця-Подільського, вишуканої та мальовничої Софіївки (Умань) тощо. Економічний чинник таких пам'яток архітектури важко переоцінити, адже значна кількість туристів — це нові робочі місця, значні надходження до місцевого бюджету. І будь-які невиважені дії, зведення поруч з пам'ятками будь-яких дисгармонійних будівель чи споруд (читати: псування «нерухомого антикваріату») означатимуть значні фінансові втрати як для бізнесу, так і для міста в цілому.

Спадщина має працювати у сучасності, тому історичні міста всіляко залучають до активного життя власний культурний потенціал. У всьому світі міста, що пишаються своєю унікальною спадщиною, вважають збереження історичного середовища головним елементом загальної стратегії економічного розвитку. Тому що поняття «збереження культурної спадщини» означає ощадливе, виважене управління історичними ресурсами, їх застосування у соціокультурних процесах життя сучасного суспільства. Збереження спадщини — це не розкіш, навпаки — підґрунтя для зростання місцевої економіки, а саме:

збільшення кількості робочих місць, зростання прибутків населення, збільшення попиту на продукцію інших галузей. Збереження історичної спадщини — найвигідніша стратегія для тих, хто інвестує у майбутнє.

1. *Беломесяцев А. Б.* Філософські основи архітектури / ІПСМ АМУ. — Київ, 2005.
2. *Беломесяцев А. Б.* Правові основи архітектури / ІПСМ АМУ. — Київ, 2006.
3. *Ерофалов Б. Л.* Постсоветский город. — Киев; Тольятти, 2002.
4. *Беломесяцев А. Б.* Охорона пам'яток архітектури як онтологічна проблема // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження пам'яток культурної спадщини: Зб. наук. пр. ІПСМ АМУ. — Київ, 2004. — Вип. 1. — С. 4–46.
5. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000. — Київ, 2000.
6. Постанова КМ України «Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання» від 12.08.1992 № 466.
7. Постанова КМ України «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру національного культурного надбання» від 27.12.2001 № 1760.
8. Постанова КМ України «Про затвердження Методики грошової оцінки пам'яток» від 26.09.2002 № 1447.
9. *Клименко І., Смольнікова С.* Оцінка пам'яток історії, архітектури та містобудування. — Київ, 2006.
10. *Ринкема Д.* Экономика исторического наследия. Практическое пособие для руководителей / Пер. с англ. — М., 2006.
11. *Лихачёв Д. С.* Избранное: Мысли о жизни, истории, культуре. — М., 2006.

Наталія КОНДЕЛЬ-ПЕРМІНОВА

Інтеграція пам'яток архітектури та містобудування у сучасний соціокультурний контекст

У статті розглядаються пам'ятки архітектури та містобудування як складні багаточасові утворення з застосуванням поняття «антикваріат» (лат. *antiquus* — стародавній) — старовинна, рідкісна та цінна річ. Уявлення щодо пам'яток архітектури та містобудування як нерухомого антикваріату подається у вигляді певної схематичної конструкції з зазначенням усіх дійових позицій, причетних до збереження культурної спадщини. Схема дає можливість для програмних та проектних дій щодо конкретних ситуацій, спрямованих на інтеграцію пам'яток у сучасний соціокультурний контекст. Наведено два провідних напрями — туристичний та краєзнавчий, — щодо яких можлива актуалізація історико-культурних ресурсів населених місць та розробка численних сценаріїв інтеграції пам'яток архітектури та містобудування у суспільно-громадські процеси.

Наталія КОНДЕЛЬ-ПЕРМІНОВА

Інтеграція пам'яток архітектури та градостроительства в сучасний соціокультурний контекст

В статье рассматриваются памятники архитектуры и градостроительства как сложные многоуровневые образования с использованием понятия «антиквариат» (лат. *antiquus* — древний) — старинная, редкая и ценная вещь. Пред-

ставление об архитектурных памятниках как о недвижимом антиквариате подано в виде схематической конструкции с обозначением всех позиций, задействованных в сфере сохранения культурного наследия. Схема дает возможность для программных и проектных действий относительно конкретных ситуаций, направленных на интеграцию памятников в современный социокультурный контекст. Указано два ведущих направления — туристический и краеведческий, — относительно которых возможна актуализация историко-культурных ресурсов населенных пунктов и разработка многочисленных сценариев интеграции памятников архитектуры и градостроительства в общественно-гражданские процессы.

Natalia KONDEL-PERMINOVA, PhD

**The Integration of Architecture and Urban Construction Artefacts
into the Contemporary Social and Cultural Context.**

The author of the article investigates architecture and urban construction artefacts as complicated and multilayer entities, using the notion «antiquaries» (lat. *Antiquus — antique*). The view on Architecture and Urban Construction Artefacts as stable antiquaries is presented in the form of a scheme, pointing to the positions, activated within the area of cultural heritage preservation. Such a scheme enables a variety of program and projective actions, considering certain situations, aimed at the integration of Artefacts into the contemporary social and cultural context. The author distinguishes two main trends — tourist and ethnographic ones. They are the main possible paths for actualization of urban historical and cultural resources and elaboration of various scenarios of the Integration of architecture and urban construction artefacts into the social process.